

Да выхаду новай кнігі Алега Трусава
"Кароткая гісторыя архітэктуры Беларусі"

Эпоха БССР (1921-1991 гг.)

(Працяг. Пачатак у
папярэдніх нумарах.)

У гарадах царскай Расіі праблема жылга востра не стаяла. Кваліфікаваныя рабочыя маглі пабудаваць сабе драўляны дом на гарадской ускраіне, а кватэры ў прыгарадах здымалі нават жабракі. Напрыклад, малодшы брат маёй прабабкі, Зміцер Палеўскі, які быў кваліфікаваным рабочым-слесарам на Пуцілаўскім заводзе ў Санкт-Пецярбурзе, меў на Неўскім праспекце пяціпакаёвую кватэру і свой конны выезд. Інтэлегенты і дзяржаўныя службоўцы без праблем арэндавалі 6-7-пакаёвыя кватэры.

Пасля прыходу да ўлады ў 1918 г. бальшавікі забралі ўсе прыватныя дамы і кватэры ва ўласнасць дзяржавы.

У былых даходных дамах яны стварылі "бытавыя камуны", калі ў вялікія кватэры засялялі адразу некалькі сем'яў. Так узніклі "камунальныя" кватэры, калі кожная сям'я мела толькі адзін пакой, а кухня, туалет і ванная сталі агульнымі, і імі карысталіся па чарзе ўсе жыхары. Першы паверх у такіх дамах займалі установы сацкультбыту, а некаторыя пакоі былі пераўтвораны ў дзіцячыя садкі, чырвоныя куткі і чыталіны.

Беларускія гарады, якія моцна пацярпелі падчас Першай сусветнай і савецка-польскай войнаў паступова адбудоваліся і да 1924 г. жылі па інерцыі. Найлепш захаваліся г. Віцебск, які не пацярпеў падчас ваенных наваляў, і таму менавіта тут, дзякуючы Марку Шагалу і Казіміру Малевічу, сфармавалася віцебская школа мастацкага авангардызму, вядомыя ва ўсім свеце.

У 1925 г. было створана Аб'яднанне сучасных архітэктараў СССР, якое мела свой уплыў і ў БССР. На ўзор "жылога блока" Ле Карбюзэ пачалі будаваць дамы-камуны, у якіх побач з індывідуальнымі пакоямі існавалі памяшканні агульнага прызначэння - пакоі адпачынку, кухні, умывальні і туалеты.

Дагэтуль часткова пабудаваныя дамы-камуны захаваўся ў Віцебску (1927-1929 гг.) і Гомелі (1929-1931).

Віцебскі дом-камуна - гэта першы ўзор пабудовы такога тыпу. Гэта чатырохпавярховы будынак са складанай канфігурацыяй плана з цэнтральным аб'ёмам і бакавымі крыламі. На фоне гладкай паверхні сцен з невялікімі па аб'ёму пілястрамі кантрасна вылучаюцца вынесеныя за план дома і закругленыя аб'ёмы лесвічных клетак. Дом быў разлічаны на адначасовае засяленне 280-300 чалавек. Для несямейных правдугледжваліся пакоі плошчай 24 квадратныя метры (на 4 чалавекі). Для маласямейных - пакоі плошчай 12-15 квадратных метраў (на 2-3 чалавекі). Кожная ізаляваная група пакояў на 18-24 чалавекі была аб'яднаная холам для заняткаў і адпачынку, мела кухню і туалеты. На першым паверсе ў цэнтральнай частцы дома знаходзіліся зала, хол і чыталня, а ў цокалі - душ, пральня і сушылка. У тарцах бакавых крылаў размяшчаліся 8 двухпакаёвых кватэр, па адной на кожным паверсе.

У 1930-1935 гг. У Віцебску пабудавалі яшчэ адзін чатырохпавярховы секцыйны мураваны жылы будынак, скампанаваны з 4 чатырох-кватэрных і 1 двух-кватэрнай секцыі ў цэнтры. Вокны дома амаль квадратныя, фасад вылучаецца глухімі агародкамі балконаў з вялікім вынасам на трэцім і чацвёртым паверхах.

Гомельскі дом-камуна быў пабудаваны для рабочых вагона-рамонтнага завода. Гэта шматпавярховы мураваны П-падобны ў плане будынак, які па даўжыні займае цэлы квартал. На другім-шостым паверхах размяшчаны ўздоўж калідора жылыя ячэйкі, што маюць па два-тры пакоі і кухню-нішу. На кожным паверсе былі пакоі адпачынку, агульныя кухні, кухні і санвузлы. На першым паверсе знаходзілася сталовая, бібліятэка-чыталня і дзіцячая дашкольная ўстанова.

У 1938-1940 гг. на вуліцы Першамайскай у Магілёве пабудаваны жылы дом Саветаў. Гэта пяціпавярховы прамавугольны ў плане будынак складаецца з чатырох пяціпакаёвых кватэр, якія выходзяць па дзве на лесвічную пляцоўку. Рытмічна размяшчаныя на вышыні другога-пятага паверхаў пілястры надаюць фасаду ўрачыстасць і выразнасць.

Каля прадпрыемстваў у гарадах будавалі так званыя рабочыя пасёлкі. У 20-х гадах найбольш распаўсюджаным быў двухпавярховы двухсекцыйны дом з пачынным ацяпленнем, без водаправода і каналізацыі. Печы аблямоўваліся белай паліванай кафляй, часам аздобленай савецкай сімволікай. Шмат такой кафлі выраблялі ў Копысі.

З 1927 г. у Менску і абласных гарадах пачынаюць будаваць шматпавярховыя секцыйныя дамы, што займаюць цэлыя кварталы. Найбольш масавымі сталі дзвюхкватэрныя секцыі. У Менску пачаў працаваць завод па вырабе стандартных канструкцый для масавага жыллёвага будаўніцтва. Вышыня столі дасягае 3,2 м, а вышыня будынкаў сягае пяць-сем паверхаў.

У 1930-х гадах па індывідуальных праектах будуюцца і "дамы спецыялістаў", якія знаходзіліся на галоўных гарадскіх магістралях і мелі прадстаўнічы выгляд.

У 1933 г. утапічныя ідэі савецкіх архітэктараў, прыхільнікаў "чыстага канструктывізму" прыпынілі. Адбыўся пераход да класічнага манументалізму - Палацы для народа. Складалася адміністрацыйная мадэль кіравання. Кіраўніцтва прыняло праектна-генеральны план развіцця горада, які меў сілу закона і быў абавязковы для выканання, прычым прымаўся ён на 20-25 гадоў.

Савецкае праектаванне ў беларускіх гарадах рабілі маскоўскія і ленынградскія архітэктары. Першую савецкую мадэрнізацыю прайшоў Ба-

рысаў.

У 1930-х гадах у СССР умацоўвалася і пашыралася таталітарная сістэма, раскітнеў культ асобы Сталіна. Вуліцы савецкіх гарадоў забудоваліся вялікімі будынкамі, а ў архітэктурі склаўся новы манументальны стыль, які потым назвалі "неакласіцызмам", альбо "сталінскім ампірам". Гэты стыль актыўна падтрымліваў савецкі ўрад і вышэйшае партыйнае кіраўніцтва. Значна змяніўся і інтэр'ер. У дамах савецкіх людзей з'явілася цяжкая манументальная мэбля, дэкаратыўна распрацаваныя важкія жырандолі, вазы ў класічным ці ампірным стылі. Асноўным элементам жыллага інтэр'еру становіцца вялікая абцягнутая скурай канапа. Яна мае высокую спінку, па баках - цыліндрычныя, выпуклыя валікі і моцныя фігурныя ножкі. Звычайна яна была чорнага колеру, але некаторыя ўвільныя гаспадарыні цылі спецыяльныя чахлы з тканін на гэтых канапах, аздаблялі іх рознымі карункамі. Над канапай вешалі палічку, дзе былі сямейныя фатаздымкі, ставілі гіпсавыя ці парцелянавыя фігуркі слонікаў ці галубкоў. У спальнях з'явіліся металічныя ложка з высокімі нікеляванымі спінкамі.

У кабінетах партыйных чыноўнікаў, навукоўцаў і пісьменнікаў з'явіліся вялікія настольныя электралампы на дубовай аснове са шкляненым абажурам. Таксама з'явіўся і радыёпрыёмнік, які сёння моладзь называе "радыёпрыёмнік".

Большасць людзей як у горадзе, так і ў вёсцы мела танныя радыёпрыёмнікі ў выглядзе вялікай акустычнай талеркі, у сярэдзіне якой знаходзіўся невялікі дынамік.

Больш прыгожыя лампавыя радыёпрыёмнікі маркі "Маршал" у 1940-м г. пачалі вырабляць у Менску на радыёзаводзе, які пабудавалі на месцы старой Камароўкі. Прыёмнік меў прыгожы лакаваны корпус, тры вялікія ручкі настройкі і прыгожую акустычную панель з тонкіх лакаваных рээк, абцягнутых тканінай.

Паступова склаўся рэальны вобраз беларускага савецкага горада. Гэта зруйнаваныя, альбо ператвораныя ў клубы, музеі ці склады культурныя будынкі, новыя дамы культуры, заводскія карпусы. Амаль на кожным будынку плакаты, зоркі, сярпы і молаты і культурная прапаганда вобразаў Леніна і Сталіна для савецкага працаўніка.

Цікавы лёс напатак і беларускія мястэчкі. За гады НЭПу з 176 мястэчак БССР афіцыйна прызналі толькі менш за траціну. Спачатку савецкая ўлада нават стварала новыя мястэчкі. Калі ў 1925-м г. у БССР мястэчкамі лічылі 43 на-селеныя пункты, то ў 1930-1968-м гг. буйнейшыя мястэчкі пераводзілі ў гарады, а дробныя - у сёлы. Сітуацыя рэзка

змянілася ў гады калектывізацыі, месцячюўцаў, а гэта пераважна былі яўрэі, заганялі ў калгасы ці рамёсныя арцелі. Паколькі ў БССР мяжы аселасці не існавала, то яўрэйская моладзь з Беларусі ўцякала ў буйныя цэнтры СССР. Найбольш беларускіх яўрэяў перасялілася ў Ленінград.

У 1938-м г. Прэзідыум Вярхоўнага савета БССР зацвердзіў класіфікацыю паселішчаў рэспублікі. Мястэчкі ў гэты пералік ужо не трапілі. Яны былі ператвораны ў гарадскія ці рабочыя пасёлкі, а часткова ў сёлы.

Як жа жыла ў БССР беларуская вёска? Выгляд беларускіх хатаў канчаткова склаўся яшчэ ў другой палове XIX - пачатку XX ст. Хаты мелі розную форму страхі: двухпадовую, трохпадовую, чатырохпадовую і шатровую. Стрэхі крыліся саломой, чаротам, драўлянымі і дошкамі. Аднак саламяныя дахі, асабліва на Палессі, пераважалі. Калі салому пакласці правільна, саламяны дах мог служыць да 60 гадоў. Пад страхой было гарышча, дзе жылі душы памерлых продкаў. Падлога ў асноўным была глінабітная, драўляныя падлогі сустракаліся рэдка. Галоўны элемент інтэр'еру - гэта печка, якая спачатку палілася па-чорнаму, а потым атрымала комін. Да печы, як абароны ад халадоў, вясцоўцы ставіліся вельмі пажавна, каля печы нельга было ляцца, у запечку жылі хатнія духі. Каля пачнога поду, дзе гатавалі ежу, быў "бабін кут" - жаночая частка хаты.

Самай галоўнай часткай хаты быў "покуць", альбо "чырвоны кут". Тут віселі абразы, ляжала біблія, малельныя кнігі, стаялі свечкі. Цэнтр хаты займаў стол, над якім у "чырвоным куце", перад Каледзіамі вешалі "павука", зробленае з саломы ўпрыгожванне. Мэблі ў сялянскай хаце было няшмат. Акрамя стала ўздоўж сцен, што стваралі "покуць", стаялі дзве нерухомыя лавы. Да іх дадаваўся "ўслон", пераносныя лавы. Спалі на спецыяльным драўляным памосце з дошак, які звалі "пол" ("палаткі", "палок").

У канцы XIX ст. пачалі з'яўляцца драўляныя ложка, лавы са спінкай і падлакотнікамі, якія часта аздабляліся разьбой і ў Заходняй Беларусі месцамі называліся канапамі. З'явіліся вялікія куфэркі, часам акаваныя жалезам і размаляваныя, дзе захоўваўся пасаж, альбо старыя кабаты складалі чыстае адзенне "на смерць".

Пасля НЭПу ў БССР акрамя вёсак і сёлаў існавалі хутары, прычым да 1929 г. стварэнне хутароў вільна бальшавіцкай уладай. Хутар адасоблена сялянская гаспадарка з сядзібай, якая знаходзілася непасрэдна на зямельным надзеле селяніна. Узніклі пасля рэформы 1861 г., аднак масавы характар працэс хутарызацыі набыў у канцы XIX - пачатку XX ст. у сувязі са Сталінскай аграрнай рэформай. У 1906-1914 гг. з вёсак на хутары перасялілася чвэрць насельніцтва Віцебскай і каля 15% Магілёўскай губерняў. Рост хутароў працягваўся ў 20-

я гады і быў прыпынены прымуоваў калектывізацыяй і ліквідацыяй "кулацтва" як класа.

У часы калектывізацыі хутары пачалі знішчаць, а дамы багатых сялян-"кулакоў", якіх высялялі ў Сібір ці іншыя далёкія месцы СССР, забіралі ў калгасы.

Выгляд вёскі значна змяніўся. З'яўляюцца сельсаветы і праўленні калгаса, замест валасной управы і дома земства. На змену зачыненага храма прыходзіць сельскі клуб і хата-чыталня. Прыватную краму замяняе кааператыўны магазін, будзеца школа, пазней з'яўляюцца дзіцячыя сады і яслі.

У 20-30-я гады ў БССР дзейнічалі стаяцыйныя дзіцячыя сады і дзіцячыя летнія пляцоўкі. Пляцоўкі летняга тыпу працавалі ў цёплы час года (з траўня па верасень-кастрычнік). Яны існавалі ў гарадах і вёсках. Іх рабілі ў прыгожых месцах на прыродзе. Побач абавязкова быў будынак, дзе дзеці знаходзіліся падчас дажджу і дзе знаходзіліся іх цацкі і іншыя дапаможны матэрыялы. Пад іх прыстасоўваліся калгасныя будынкі і асабліва былыя "кулацкія" дамы. Стаяцыйныя дзіцячыя сады дзейнічалі пры прадпрыемствах і ўстановах, пры вайсковых частках, у калгасах і саўгасах.

Самым буйным горадам Беларусі становіцца Менск. У 1926 г. тут жыло 131,5 тысяч чалавек (узровень 1913 г.). У 1939 г. 237,5 тысяч чалавек, а на пачатку 1941 г. - 270,4 тысяч чалавек.

Першы генеральны план Менска быў зроблены ў 1926 г. Новыя жыллыя дамы планавалі будаваць толькі на ўзвышшах - на выпадак газавых атак падчас вайны з Польшчай. У студзені 1941 г. зацвердзілі новы план развіцця беларускай сталіцы. У ім прадугледзелі знос вуліцы Нямігі, пры гэтым гістарычныя каштоўнасці гарадскога цэнтру пад увагу не прымаліся. Існавала прапанова зрабіць раку Свіслач карабляходнай, галоўнай вуліцай зрабіць вуліцу Савецкую і ад Дома ўраду да Дома афіцэраў будаваць кампаніямі, а шырыню вуліцы давесці да 30 метраў. Аднак пачалася Другая сусветная вайна, і ўжо ў верасні 1939 г. фашысцкія бомбы пачалі падаць на заходнебеларускія гарады. Падчас наземных баявых дзеянняў найбольш пацярпелі гарады Брэст і Кобрын.

Другі этап гэтай вайны - Вялікай айчынай вайны - накрываў усю Беларусь. Найбольш пацярпелі гарады Полацк, Віцебск, Магілёў і Менск. Нягледзячы на пагрозы вайны заявы Сталіна і яго хаўруснікаў БССР была зусім не гатовая да вайны. Напрыклад, у Полацку было толькі 2 бомбасховішчы, і людзі хаваліся ў сутарэннях універмага, Мікалаеўскага і Сафійскага сабораў. 3 ліпеня 1941 г. немцы зрабілі "дывановую" бомбардзіроўку Полацка. Налёт рабілі каля 20-і самалётаў. Пры гэтым не бамбілі масты, будынак радыёстанцыі і ваенныя гарадкі. Цэнтр горада быў цалкам разбураны.

(Працяг у наст. нумары.)

Дам-камуна ў Гомелі